

Віктар ЖЫБУЛЬ

СКРОЗЬ СВАЁ “Я”

ТВОРЧАСЦЬ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА Ў КРЫТЫЧНЫМ АСЭНСАВАННІ АДАМА БАБАРЭКІ

Каля дзесяці гадоў Адам Бабарэка і Кузьма Чорны ішлі па жыцці попlech, сябравалі. Нават біяграфіі ў іх падобныя: нарадзіліся творцы з невялікай розніцай – А. Бабарэка ў 1899-м, К. Чорны – у 1900-м. Пачалі друкавацца: першы ў 1919-м, другі – у 1920-м. Абодва на пачатку творчага шляху звярталіся да вершаў, але ў 1925 г. амаль адначасова выдалі па першай невялічкай кнізе прозы. Характэрна, што гэтыя зборнічкі, якія выйшлі ў “Кніжніцы Маладняка”, мелі не толькі аднолькавае афармленне, але і аднолькавую стандартна-лаканічную назву – “Апавяданьні”. У 1926 г. К. Чорны і А. Бабарэка пакінулі “Маладняк” і разам з сябрамі стварылі новую літаратурную арганізацыю – “Узвышша”. Кузьма Чорны стаў старшынёй суполкі, Адам Бабарэка – сакратаром яе прэзідыума і сябрам рэдкалегіі часопіса “Узвышша”. Прыкладна тады абодва пісьменнікі канчаткова вызначыліся з кірункам творчасці: калі К. Чорны паспяхова працягваў працаваць у рэчышчы псіхалагічнай прозы, то А. Бабарэка амаль цалкам узяў на сябе ролю тэарэтыка, засяродзіўшыся на напісанні крытычных, літаратуразнаўчых, эстэтычных і філасофскіх прац.

Аналізуючы літаратурны працэс, Адам Бабарэка асабліваю ўвагу звяртаў на аўтараў, здольных творчасцю ўплываць на далейшае развіццё літаратуры. Гэтыя знакавыя асобы ўяўляліся крытыку своеасаблівымі звёнамі ланцужка, які ствараў аснову літаратурнага працэсу на Беларусі. Паводле А. Бабарэкі, у паэзіі гэта В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч, Я. Колас, Я. Купала, А. Гарун, М. Багдановіч, У. Дубоўка, Я. Пушча, у прозе – згаданы Я. Колас, З. Бядуля і К. Чорны. Сёння ўсе гэтыя аўтары – гонар беларускай літаратуры, без іх твораў немагчыма ўявіць школьныя і універсітэцкія падручнікі, хрэстаматы, паэтычныя і празаічныя анталогіі. Пра К. Чорнага напісана не адна сотня літаратурна-крытычных артыкулаў, выдадзена каля 15 манагра-

110

фій. Але Адам Бабарэка быў адным з першых, хто разгледзеў у маладым пісьменніку выбітны талент, вызначыў яго месца ў літаратурнай іерархіі. І сёння асабліва цікава прыслухацца да голасу А. Бабарэкі – сябра і сучасніка К. Чорнага, удумлівага крытыка і чалавека з добрым эстэтычным густам.

Ужо ў першай працы, дзе згадваецца Кузьма Чорны, – артыкуле “Вясну радзіла восень” – Адам Бабарэка называе яго “*песьняром (у прозе) радасьці жыцця*” (Маладняк, 1925, № 7). Гэтую характарыстыку крытык развіў і ў рэцэнзіі на другі зборнік К. Чорнага “**Срэбра жыцця**”: “*Радасьць людскога жыцця шырокая, як само жыццё. Яна – той пункт, да якога накіравана ўся людская дзейнасьць. Кузьма Чорны – яе песьняр у прозе. Яе выяўленьне ў жыцці рабочых і сялянскіх прастораў – гэта галоўнае ў творчасці К. Чорнага... Адарванасьць ад шляхоў да радасці, блуканьне па сьцежках выдуманай фальшы-*

У сакавіцкім нумары “Роднага слова” апублікаваны матэрыял “Эманацыя святла: Эстэтыка прозы Кузьмы Чорнага” Аляксея Рагулі.

Адам Бабарэка і Кузьма Чорны
на 1-м Усебеларускім з'ездзе "Маладняка".
Мінск, 25 – 29 лістапада 1925 г. (Фрагмент фотаздымка.)

вай радасці для К. Чорнага зьяўляецца асновай яго мяккага гумару, а часам і сатыры" (Маладняк, 1926, № 1).

Падобнае ўражанне атрымаў А. Бабарэка і ад зборніка "Хвой гавораць" (1926) К. Чорнага, героям якога – студэнту Мікалаю, гарманісту Захару Зынгу, сялянскаму падлетку, чыгуначнікам, – нягледзячы на драматызм некаторых жыццёвых сітуацый, таксама ўласцівы адчуванне радасці жыцця, аптымістычны погляд на рэчы, захапленне навакольным светам. На жаль, той пазітыў, што неслі ў сабе апавяданні К. Чорнага, пачаў патанаць у агульным павярхоўна-бездэрым хоры маладнякоўскіх паэтаў і празаікаў, якія ўспрымалі літаратуру толькі як дапаможны сродак для будаўніцтва новага жыцця. Некаторымі ідэолагамі пралетарскага мастацтва (прыхільнікамі эстэтычных канцэпцый расійскага аб'яднання "Пролеткульт", часопіса "На посту") насаджаўся своеасаблівы культ радасці, у той час як іншыя чалавечыя пачуцці ігнараваліся ці адмаўляліся.

Аднак Адам Бабарэка, паступова вызваляючыся ад агульнамаладнякоўскіх устаноў і імкнучыся даваць эстэтычным з'явам больш цвярозыя, узважаныя ацэнкі, ужо тады ставіўся да радасці як эмацыйнай дамінанты ў творы даволі скептычна і адным з першых адчуў небяспеку, якую несла літаратуры згаданая тэндэнцыя: "Ня трэба забываць, радасць ня ёсць

нешта абсалютнае. Яна падуладна тым жа законам, якім падуладна і ўсё, што ёсць на свеце. І радасць можа стаць ня радасцю і, пакінуўшы чалавека ў забыцці, адыйсці ад яго. Вось таму і ня трэба ёю захапляцца да забыцця. [Ня] трэба і таму, што можна ў яе ўлоньня памерці для жыцця дзейнага. Радасць – што русалка – можа заказытаць. І заказытвае. Не адзін ужо загас на яе ўлоньнях" [1, с. 7].

Дый Кузьма Чорны як таленавіты празаік-рэаліст не абмяжоўваўся ў творах выяўленнем выключна радасці: яна была ў яго толькі адным з аб'ектаў мастацкага даследавання, адным са складнікаў шматстайнага жыцця, адлюстроўваць якое ставіў задачай пісьменнік. Цягам 1920-х гг. ён праходзіў сапраўдную творчую эвалюцыю, што выяўлялася ў паступовым пераходзе ад паэтычнай да псіхалагічнай прозы. Акрамя таго, Кузьму Чорнага вельмі хвалявала праблема нівеліроўкі творчай індывідуальнасці, якая адбывалася ў тым ліку і ад насаджэння культуры "казённай радасці". Адночы падчас гутаркі з Адамам Бабарэкам ён падзяліўся даўнім назіраннем: «У нашых суч[асных] пісьм[еньнікаў] няма індывідуальнай глыбіні, няма таго, каб яны ўсё прапусkali скрозь свае "я"». Сябар-крытык патлумачыў выказванне К. Чорнага наступным чынам: "Гэта фактычна значыць, што нашы поэты выражаюць усё так, як выражае гэта і большасць, звычайна і штодзённа, а poeta павінен вы[ка]з[в]аць нязвычайна, але так, што-б гэта здавалася і звычайны[м], бліжкім" [1, с. 27].

Напэўна, падобныя думкі і займалі А. Бабарэку, К. Чорнага, У. Дубоўку, Я. Пушчу і іх паплечнікаў, калі яны пакідалі "Маладняк" і стваралі "Узвышша" – літаратурнае згуртаванне, куды ўвайшлі б творцы, якія акурат «усё прапусkali б праз сваё "я"» і выказваліся б «не так, як большасць». Сапраўды, у параўнанні з масавым "Маладняком" "Узвышша" выглядае хаўрусам яркіх індывідуальнасцей – аўтараў, што свядома імкнуліся вывесці беларускую культуру на іншы эстэтычны ўзровень і мелі павышаную патрабавальнасць да літаратуры, у тым ліку і да ўласнай творчасці.

Атрымаўшы незалежнасць як ад фармальна-арганізацыйных, так і ад эстэтычных рамак "Маладняка", А. Бабарэка ў сваіх артыкулах пачаў рабіць акцэнт на іншых баках творчасці К. Чорнага – глыбокім псіхалагізме, здольнасці «ўвайсці ласкава і ціха ў душу чалавека і вынесці адтуль на свет, паказаць людзям усё захаванае ў яе глыбінях і паказаць яе багацьце або беднасць, яе вялікасць або мізэрнасць, яе паўнату і цэльнасць... або пустэчу» (Узвышша, 1927, № 5). Цяпер К. Чорны цікавіў А. Бабарэку ўжо як выразнік "пачуццёвасці, душэўн[ага] багацця,

чуласьці, культурнасьці” [1, с. 31], а ўласцівасці Чорнага-апавадальніка ўключалі не толькі “аняванне радасці жыцця”, а нашмат больш пазіцый, заканспектаваных крытыкам:

“Наглядальны (дастасаван[ьне] сувязі між зьява[мі] у прыро[дзе]).

Глыбіня перажываньняў.

Гуманныя адносіны да ч[алавека].

Любоў да расказв[аньня] вост[рых] славечак, творчасць.

Філёзафаваньне.

Праніклівасьць.

Здольнасьць мысьлі[еля] да абагуленьня практ[ыкі].

К[ожны] ж[адае] зблізіцца з гэтым чалав[екам].

Ёсьць чаму навуч[ыцца] у гэтых людзей” [2].

Калі пералічаныя рысы абагульніць, то можна вылучыць дзве дамінанты ў творчасці К. Чорнага – пачуццёвую і інтэлектуальную. Увага А. Бабарэкі да інтэлектуальнага пачатку ў літаратуры вельмі яскрава адбілася ў зборы кароткіх тэкстаў, названым аўтарам “Усяк”, які ахоплівае як літаратуразнаўчыя, так і філасофскія нататкі. Даволі аб’ёмны фрагмент рукапісу “Усяк” з нататкамі №№ 31 – 50 аб’яднаны дадатковай аўтарскай нумарацыяй старонак (1 – 13) і дапісанай уверсе пазнакай: “Выкарыстаць пры разгл[ядзе] творч[асьці] К[узьмы] Ч[орнага]” [1, с. 22]. Аналізуючы прозу К. Чорнага, А. Бабарэка збіраўся закрануць такія праблемы, як “Сродкі для ажыцьцяўленьня ідэалу”, “Літар[атура] як культура і як грам[адзкі] чыньнік”, “Сродкі і мэ[та]ды маст[ацкай] творч[асьці]”, “Тэндэнцыі ў разьвіцьці літ[аратурных] патрэб”, “Законам[ернасьць] у разьв[іцьці] дух[оўнай] культ[уры]”, “Крыніцы разьв[іцьці] нац[ыянальнага] маст[ацтва]”, “Якім павінна стаць слова маст[ацкае]”, “Разьвіцьцё чуласьці чалав[ека]” і інш. [1, с. 3 – 4]. Аўтарскія назвы фрагментаў бадай кажуць самі за сябе: толькі глыбокую і шматгранную асобу можна разглядаць праз прызму такіх глабальных фармулёвак!

З іншага боку, для ілюстраваньня разнастайных меркаваньняў адносна сутнасці літаратурнага твора Адам Бабарэка нярэдка прыводзіў у прыклад прозу Кузьмы Чорнага. Так, А. Бабарэка звяртаў увагу на апісанне прыроды і побытавай абстаноўкі ў апавяданні “Мельнікі”, бачачы ў гэтым “літаратурны элемэнт як прыём выражэньня асабістых настрояў, асабістых дачыненьняў да прадметаў апавяду” [1, с. 24]. Крытык тут меў на ўвазе “прыпісаньне зьявам прыр[одным] зьяв[аў] псыхолёгічных, аснованае на параўнаньні”. Адухоўленасць навакольнага свету, на фоне якога раскрываюцца характары персанажаў, сапраўды адыгрывае ў творы важ-

ную ролю: “Паплавы прытаіліся слухаць гэтую бурную мелодыю зыкаў, а поле адгукнулася роўнымі песнямі. Усё ж разам мела ў сабе, нават і ў сваёй вясёласці, адзнакі глыбокай задумёнасці, задумёнасці дзікай зямлі і кустоў, на якой і сярод якіх спрадвечу прывык лічыць сябе вялікай сілай здаровы мельнік – Нічытар Курыла” [3, с. 162]. У апавяданні “На пыльнай дарозе” А. Бабарэка адзначаў адваротную з’яву – “параўнаньне чалавечых перажываньняў са зьявамі і рэчамі, якія адбываюцца ў аб’ектыўным сьвеце, у зьнешнім атачэньні чалавека” [4]. Прыклад: “І твар яго раптам ажыў. Пачалі, як цені ад хмар у ветраны дзень на зямлі, праходзіць па твары яго адзнакі перажытага смутку і ўздымаў” [3, с. 237]. Так маляўніча герой-апавадальнік апісвае змены ў настроі выпадковага спадарожніка – сялянскага падлетка. Пыльная дарога, па якой сыходзіць хлопчык, наводзіць на думку пра яго нялёгка, але бадзёры і мэтанакіраваны шлях у дарослае жыццё, да будучыні.

Суадносіны суб’ектыўнага і аб’ектыўнага сьвета ў мастацкім творы былі адной з тэм, якія цікавілі Адама Бабарэку як даследчыка літаратуры. На палях згаданага рукапісу “Усяк” А. Бабарэка занатаваў: “Прырода (Дуб[оўка]). Людзі (Кузьма Ч[орны])” [1, с. 22], абазначыўшы галоўныя аб’екты мастацкага адлюстраваньня ў двух аўтараў-узвышэнцаў. Суадносячы творчасць З. Бядулі і К. Чорнага 1926 – 1927 гг., крытык адзначаў, што ў першага яна скіравана на “вывучэньне жыцьця”, а ў другога – на “адчуваньне жыцьця”. Разважаючы пра чалавека як пра аб’ект мастацкага асэнсаваньня пісьменнікаў, А. Бабарэка прыйшоў да высновы, што «Адрадж[аністы] паказв[алі] “беларуса ў сабе”. Кол[ас] “бел[арускага] селяніна ў сабе”. Кузьма – “чалавека ў сабе”... Багд[ановіч] – “бел[аруса] для сябе”». Пра героя твораў К. Чорнага крытык дадаў: “Ён чалавек у сабе, але мы яшчэ ня бачым яго як чалавека для сябе” [2]. На жаль, А. Бабарэка далей ніяк не разгарнуў думкі, выказаныя ў нататцы, запісанай на адвароце “паведамленьня аб прадстаўленьні асабістых дакумэнтаў” у Інстытут Беларускай Культуры ад 29 сакавіка 1927 г. А без веданьня ўсяго культурнага кантэксту зразумець гэтыя думкі даволі няпроста.

Што ж увогуле разумеў крытык-філосаф пад паняццямі “беларус / чалавек у сабе” і “беларус / чалавек для сябе”? Адказ на гэтае пытаньне паспрабуем знайсці ў суадносінах творчасці згаданага ў нататцы Максіма Багдановіча з творчасцю іншых літаратараў яго пакаленьня. М. Багдановіч вылучаўся шырынёй паэтычнай думкі, універсальным мастацкага мыслення; беларус паўставаў у яго ва ўсіх аспектах сваёй сутнасці: не як адасоблены ад усяго астатняга свету

“мужык”, селянін (традыцыйны вобраз), але і як спадкаемца багатай культурнай традыцыі, чалавек з немалым духоўным вопытам, далучаны да агульнаеўрапейскай літаратурнай спадчыны. Героі твораў К. Чорнага, як і іх аўтар, – беларусы па нацыянальнасці, але многія з іх увасабляюць сабою тыпы агульначалавечыя (нездарма нашага пісьменніка ставяць у адзін шэраг з французскім празаікам Анарэ дэ Бальзакам, аўтарам “Чалавечай камедыі”, альбо нобелеўскім лаўрэатам амерыканцам Уільямам Фолкнерам). А. Бабарэка чакаў ад К. Чорнага большага ўніверсальнага, большых абагульненняў, шматбаковага выяўлення чалавека і яго ўнутранага свету, шырэньшага раскрыцця праблематыкі чалавечых узаемаадносін. Вось што, на нашу думку, разумёў А. Бабарэка пад фармулёўкай “убачыць чалавека для сябе”.

Але ўжо тады крытык здолеў ацаніць творчы патэнцыял К. Чорнага і ці не першы параўнаў яго з сусветна вядомымі рускімі пісьменнікамі Л. Талстым і Ф. Дастаеўскім: «У Талстога і Дастаеўскага ідэал новага жыцця разьвіваўся ў кірунку да збліжэньня з народамі і да асваеньня яго “істиннаго величия”, аснованага на “простоте, добре и правде”. У гэтым дачыненні падобны да іх К[узьма] Ч[орны]» [5]. Звяртае на сябе ўвагу і такі запіс А. Бабарэкі: “У тв[орчасьці] К[узьмы] Ч[орнага] ёсьць многа супраціўнага таму, што ёсьць у сучаснай літ[аратуры], як беларускай, так і расейскай. Адгэтуль падабенства да Кол[аса]” [6]. А Якуб Колас сваімі паэмамі “Новая зямля” і “Сымон-музыка”, на думку А. Бабарэкі, годна прадстаўляў беларускую літаратуру на еўрапейскім узроўні.

Трэба сказаць, што ў тагачасным літаратурным асяродку стаўленне да прозы К. Чорнага не было адназначным. Некаторыя крытыкі (найперш – з варожых “Узвышшу” суполак) папракалі К. Чорнага ў адсутнасці “пралетарскага зместу і ідэалогіі”, адзначалі песімізм, упадніцтва, адарванасць ад чытацкіх мас альбо імкнуліся падкрэсліць сувязь творчасці пісьменніка з тэндэнцыямі ў заходняй, расійскай і ўкраінскай літаратурнай і філасофскай думцы, яшчэ раней зганьбаванымі савецкай прапагандай як варожыя, буржуазныя і г. д.

Бадай першай буйной антыўзвышаўскай публікацыяй стаў артыкул Тодара Глыбоцкага (Алеся Дудара) «Аб “фальшы камэртонаў” (Некаторыя ўвагі да становішча беларускай літаратуры)» (Маладняк, 1926, № 9), дзе, сярод іншага, зазначалася: «Параўнайце творчасць Кузьмы Чорнага пачатку 1925 году з яго творамі канца гэтага году. Жывы энтузіязм будаўніцтва, творчы ўздым замяняюцца на нікчэмнае калупаньне ўнутры сваёй псыхікі і бясконцае, бязмэтнае

блуканьне ў цеснай клетцы свайго індывідуальнага сьвету. І заместа “жалезнага крыку” сталёвага каня, заместа “срэбра жыцця” застаецца перадсьмяротнае хрыпеньне старога дыхавічнага каня (Буланы) ды рэдзенькія памыі раслабленага хныканьня страціўшага грунт чалавека. “Вечар” – гэта пара пасьля заката літаратурнага сонца К. Чорнага. Ад сакавітых здаровых кавалкаў жыцця ў Чорнага застаўся толькі стыль – пустая скарлупа, начыненая абрыўкамі Гамсуна, Ібсэна, Пшыбышэўскага і другіх індывідуалістых» [7, с. 108 – 109].

Магчыма, сам таго не ведаючы, Т. Глыбоцкі ў сваім артыкуле прайшоўся акурат па тых творах, якія высока цаніў А. Бабарэка. Так, у апавяданні “Вечар” узвышэнскі крытык бачыў удалае адлюстраванне “разнастайнасьці жыцця” [2]. Гэтая разнастайнасць бачыцца вачыма галоўнага героя Віктара Зеніча, які, адпачываючы ўвечары ў сваім пакоі, міжволі слухае тое, што адбываецца за сценамі ў суседніх кватэрах. Гутарка сталаляра з жонкай, проігрышы сумнай піяністкі, спевы вайскоўцаў за акном – усё выклікае ў Зеніча роздум, рэфлексію, пэўныя філасофскія высновы. У аснову ж апавядання “Буланы”, дзе, на думку А. Бабарэкі, сцвярджаецца “адносная цэннасьць жывое іст[оты] на сьвеце” [2], пакладзены, на першы погляд, звыклы для сялянскага жыцця эпізод. У Рамана Драгуна састарыўся конь Буланы, калісьці добры і верны памочнік па гаспадарцы. Шкада гаспадару развітвацца з канём, але заставаўся два шляхі: альбо прадаць за бясцэнак, альбо зарэзаць. Дэталёва прамалёваныя характары, гэтаксама як і асобныя думкі, настроі, адчуваньні ўсіх герояў, уключаючы самога Буланага (хоць “ён быў конь і не было ў яго таго, што выразна завуць думкамі”), ствараюць у апавяданні вельмі кранальную псіхалагічную карціну, выклікаюць, паводле А. Бабарэкі, “пра-тэст супроць сьмерці”, “абурэньне супроць гэтай пошасьці” [1, с. 28].

У наступным артыкуле “Пад шыльдай пролетарскай літаратуры”, напісаным з нагоды выхаду 1-га і 2-га нумароў часопіса “Узвышша”, Т. Глыбоцкі, разглядаючы раман “Сястра” К. Чорнага, звёў праблематыку твора да “шуканьняў нейкага звышчалавека” (намёк на канцэпцыю “звышчалавека” Фрыдрыху Ніцшэ), а самога аўтара абвінаваціў у “вузкасьці кругагляду” і “ізоляцыі ад жыцця ва ўсім яго абхваце” [7, с. 127].

Адам Бабарэка, відаць, вырашыў запыраць крытыку-маладнякоўцу і павыпісваў з яго артыкула найбольш спрэчныя тэзісы (усяго 20), аб’яднаўшы іх агульным загаловам “Т. Глыбоцкі ў ролі выкрывацеля...”. Але рукапіс гэты не аформіўся ў закончаны тэкст і застаўся ляжаць у шуфлядзе А. Бабарэкі.

Яшчэ адзін заўзяты вораг “Узвышша” Зміцер Жылуновіч (Цішка Гартны) скіраваў крытычны агонь на апавяданне “**Сьцены**” К. Чорнага. Усе памкненні аўтара да псіхалагічнай паглыбленасці былі негатыўна трактаваны З. Жылуновічам як “удубальтаваная, ды разам змодэрнізаваная андрэеўшчына” (ад прозвішча рускага празаіка Л. Андрэева) і “балота містычнае трасяніны”, паказанае ў апавяданні жыццё – як “свят ценяў і змроку”. Героі ж твора (Савось, Надзя, Маня і інш.), выведзеныя пісьменнікам з псіхалагічнай дакладнасцю і паказаныя з усімі сваімі вартасцямі і недахопамі, падаліся рэцэнзенту “зданымі, марнымі, пароджанымі зьвіхнутым уражаньнем істотамі”, “тыпамі поўвымершымі”, “дзікімі, драпежнымі, крывасмажнымі, як вампіры”. Несімпатычныя яму рысы герояў К. Чорнага З. Жылуновіч пераводзіць на асобу самога аўтара: «...Кузьма Чорны апускаецца ўніз і ня хоча выйсці на святло зь ціхага змроку і густога туману... Нейкія цёмныя сілы водзяць яго па страшных гекатомбах і, як багародзіцы, у “ходжениі Богородицы по мукам”, паказваюць мукі зямлі. Яны, гэтыя мукі, вакола і ўсюды, куды не нікне вокам Кузьма Чорны, мукі балючыя, пякельныя, з містычным налётам... У Кузьмы Чорнага – цені і змрок, шэрасьць і жуда, холад і мёртвасьць – непераможныя стыхіі» [8, с. 268].

Пратэстуючы супраць такой аднабокай і не надта кампетэнтнай крытыкі, А. Бабарэка напісаў палемічны артыкул (захаваўся ў чарнавіку), параўнаўшы літаратурных непрыяцеляў К. Чорнага з героямі яго ж сатырычнага апавядання “**Не пі густога чаю**”, якія ўцямілі новую “ісціну”, што “асоба ў гісторыі ролі ня йграе”, а таму і могуць вызваліць сябе ад адказнасці за ўласныя ўчынкi.

Найбольш грунтоўная (і да таго ж – апошняя па часе) манаграфічная праца Адама Бабарэкі, прысвечаная творчасці празаіка, – «“Зямля” Кузьмы Чорнага: Нарыс сынтэтычнага разуменьня твору» (1929). Крытык адвёў раманісту К. Чорнаму асаблівае, знакавае месца ў літаратурным працэсе, адзначыўшы яго ролю ў расхучым аднаўленні структуры раманняй формы, калі на месца героя-адзінкі прыйшла цэлая сялянская маса, грамада, пакаленне. Такі падыход аўтара прагрэсіўны ўжо таму, што дае магчымасць “*перажыць у некалькі гадзін тое, што тварыцца вякамі ў жыццці і перажываецца гадамі*” (Узвышша, 1929, № 4). Верагодна, месцамі А. Бабарэка нават перахваліў раман К. Чорнага “**Зямля**”. Аднак, нягледзячы на гэта, артыкул, як і іншыя працы А. Бабарэкі, заняў прыкметнае месца ў кантэксте айчыннай літаратурна-крытычнай думкі.

Стасункі А. Бабарэкі і К. Чорнага, іх сумесныя роздумы над законамі сусветнага быцця,

над “*кругазваротам матэрыі*” і “*паяданнем адных формаў другімі*”, адбіліся і ў перапісцы. Захавалася 7 лістоў К. Чорнага да А. Бабарэкі перыяду 1925 – 1928 гг. Пісьменнік дзяліўся ў іх жыццёвымі назіраннямі і меркаваннямі, распаўядаў пра працоўныя планы “Узвышша” і ўласныя творчыя задумы [9, с. 93 – 102].

У 1930 г. шляхі сяброў разышліся: Адам Бабарэка быў беспадстаўна арыштаваны па сфабрыкаванай справе Саюза вызвалення Беларусі, а Кузьма Чорны заставаўся старшынёй “Узвышша” да канца існавання суполкі. Больш яго імя ні ў лістах А. Бабарэкі (тых, што захаваліся), ні ў дзённікавых запісах перыяду высылкі мы не сустранем. Ці не ў тым прычына, што прозвішча К. Чорнага стаяла ў ліку падпісантаў ганебнай рэзалюцыі “Узвышша” з асуджэннем былых папличнікаў-нацдэмаў? Магчыма, А. Бабарэка пакрыўдзіўся на сябра, але хутчэй за ўсё – як чалавек, які прайшоў допыты і турму, – зразумеў: гэты крок К. Чорны зрабіў пад прымусам.

Пасля паўторнага арышту Адам Бабарэка быў адпраўлены на будаўніцтва чыгункі ў Комі АССР. Не вытрымаўшы жудасных умоў жыцця, ён памёр ад цяжкай хваробы – асцыту – 10 кастрычніка 1938 г. Праз чатыры дні, 14 кастрычніка, яму споўнілася б 39. У гэты самы дзень быў арыштаваны і Кузьма Чорны. Яго пратрымалі ў турме 8 месяцаў (з іх 6 – у камеры-адзіночцы) і адпусцілі, не знайшоўшы адпаведных доказаў. Але допыты і катаванні моцна падарвалі здароўе пісьменніка, і 22 лістапада 1944 г. яго не стала. Падабенства біяграфій нагадала пра сябе і тут: віной заўчаснай смерці абодвух творцаў-інтэлектуалаў стаў бязлітасны сталінскі рэжым.

Спіс літаратуры

1. **Бабарэка, А.** Усяк / А. Бабарэка // БДАМЛМ. – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 53.
2. **БДАМЛМ.** – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 186. – Арк. 8 адв.
3. **Чорны, К.** Збор твораў : у 6 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1988. – Т. 1 : апавяданні, публіцыстыка, 1923 – 1930.
4. **Бабарэка, А.** 3 літаратурных нататак / А. Бабарэка // БДАМЛМ. – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 24. – Арк. 5.
5. **БДАМЛМ.** – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 59. – Арк. 26 адв.
6. **Бабарэка, А.** [Аб адпаведнасці зьяў іх значэнню] / А. Бабарэка // БДАМЛМ. – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 32. – Арк. 1 адв.
7. **Глыбоцкі, Т.** Пра нашы літаратурныя справы : крытычныя нарысы / Т. Глыбоцкі. – Менск : БДВ, 1928.
8. **Жылуновіч, З.** Узгоркі і нізіны : крытычныя нарысы / З. Жылуновіч. – Менск : БДВ, 1928.
9. **Запартыка, Г.** Постаць Кузьмы Чорнага ў дакументах архіўнага фонда Адама Бабарэкі / Г. Запартыка // Пра час “Узвышша”: мат. Узвышаўскіх чытаньняў (Мінск, 2005 – 2006). – Вып. 3. – Мінск : РІВШ, 2007.